

Gdje je onda stvarno središte jezičke realnosti? Da li je to pojedinačni govorni čin ili jezički sistem? Da li je jezik dio pojedinačne subjektivne svijesti ili objektivni zasebni sistem oblika? Da li je možda njegova realnost u nekoj vrsti kompromisa između dva pravca u lingvističkim istraživanjima, subjektivnog individualizma i apstraktnog objektivizma? Marksistički pristup jeziku ne može biti kompromis ovakve vrste gdje bi se našao odgovor u zatnoj sredini. Ono što je važno sudioniku u razgovoru nisu stabilnost i identičnost lingvističkog signala. Važna je njegova adaptacija i mogućnost promjene prema situaciji. Stoga je važno da lingvistički znak posjeduje određenu varijabilnost, tj. nije važno prepoznavanje istoga, već je važno razumijevanje, orijentacija u datom kontekstu i određenoj situaciji. Govornik u svakodnevnoj razmjeni govora nije zauzet apstraktnim sistemom, već su mu važni mogući konteksti upotrebe. Vološinov vjeruje da mi u stvarnosti ni ne čujemo riječi, mi čujemo da li je nešto istinito ili neistinito, dobro ili loše, važno ili nevažno.

Riječi dobijaju svoje značenje u ideologiji i u praktičnom kontekstu. Jezik se ne može odijeliti od ideologije i praktičke implementacije. On je stalni generativni proces koji se realizira u društvenoj govornoj interakciji članova društva. Zakoni generativnih procesa nisu zakoni individualne psihologije i oni ne mogu biti odvojeni od aktivnosti govornika. Zakoni jezične generacije su sociološki zakoni, stoga značenje nije u riječima ili u psihama govornika. Značenje se rađa u interakciji između govornika i sugovornika putem materijalnog i određenog zvučnog kompleksa. Riječi dobijaju svoje značenje u govornoj razmjeni, stoga jezik nije odraz subjektivnih promjena nego odraz stabilne društvene interakcije među govornicima. I samo iz ovakvog početnog aspekta jezik osvjetljava psihi i svijest pojedinca.

Jeziku kao najvažnijem ideološkom znaku treba posvetiti veliku pažnju, međutim, on ne može biti definiran terminima individualne unutrašnje psihe govornika. Jezik nije odvojen od materijalne osnove, od konkretnog oblika društvene razmjene. Stvarni i glavni centar jezične realnosti je govorni čin kao integralni dio određene društvene strukture.

U šestoj tezi o Feuerbachu Marx je rekao da »ljuska suština nije apstraktum koji je svojstven pojedinačnoj individui«, a mi smo ovdje pokušali ilustrirati tu činjenicu s tri aspekta.

Vigotski je naglasio presudnu ulogu društva i društvene aktivnosti u procesu učenja jezika kod djece. Vidjeli smo kako egocentrični govor poprima važnu ulogu u dječjoj aktivnosti i kako se dijete preventivno formira u procesu društvene interakcije. Primarna funkcija jezika djece i odraslih je komunikacija, a prvi iskazi su po svojoj prirodi društveni. Vigotski vidi u razvojnom putu djeteta razvoj od društvenog prema individualnom.

Lurijin eksperiment je pokazao da osnovni kognitivni procesi imaju svoje korijene u društvu. Društveno-povijesni uslovi uvjetuju razvoj odraslog pojedinca i njegova se struktura mijenja u procesu povijesnog razvoja. Pojedinaac doživljava velike promjene pod utjecajem društvenih promjena. Svijest pojedinca nije data unaprijed, već je produkt promjena društvenih aktivnosti.

Vološinov vidi veliku važnost jezika kao procesa koji nije primarno dio individualne psihologije, već je suštinski povezan s društvenim aktivnostima sredine.

Sva tri pristupa, na svoj specifičan ali i zajednički način, vide pojedinca kao kompleksnu formaciju koja se izgrađuje interakcijom u svojoj sredini. Oni vide svijest (tj. pojedinca) kao odraz objektivnog svijeta. »Život određuje svijest« i on utječe na razvoj pojedinca koji se adaptira kako bi bolje upoznao život i njegove zakone. Društveno biće prethodi društvenoj svijesti i oni su objedinjeni jezikom.



A Marx' s' su.

jedna elementarna lingvistička teorija*

noam čomski

Pretpostavljajući da je dat skup gramatičnih rečenica engleskog jezika, postavljamo pitanje: kakva vrsta naprave može da generiše elemente ovog skupa (odnosno: kakva vrsta teorije pruža podesan uvid u strukturu ovog skupa iskaza)? Svaku rečenicu možemo zamisliti kao konačan niz fonema. Jezik je sistem ogromne složenosti i sasvim je očigledno da svaki pokušaj direktnog predstavljanja skupa gramatičnih nizova fonema vodi gramatici koja je previše složena da bi bila od koristi. Zbog ovog (i drugih) razloga, lingvistički se opis nastavlja preko odredbi sistema »nivoa predstavljanja«. Umesto direktnog predstavljanja fonemske strukture rečenica, lingvisti uspostavljaju »viši nivo« elemenata kao što su morfeme, i morfemsku strukturu rečenica izlaže odvojeno od fonemske strukture morfema. Lako je videti da je ovakav zajednički opis joga nivoa mnogo jednostavniji od direktnog opisa fonemske strukture rečenica.

Razmotrimo sada razne načine na koje se mogu opisati morfemske strukture rečenica. Postavljamo pitanje: kakva nam je gramatika neophodna za generisanje svih nizova morfema (ili reči), koji obrazuju gramatične engleske rečenice, i samo njih?

Gramatika, pre svega, mora da bude konačna. Stoga ona ne može da bude jednostavno spisak svih nizova morfema (ili reči), pošto ovakvih nizova ima beskonačno mnogo. Jedan uobičajeni jezički model iz teorije komunikacija nudi nam izlaz iz ove teškoće. Pretpostavimo da posedujemo napravu koja može biti u ma kom od konačno mnogo različitih unutrašnjih stanja, i da naprava prelazi iz jednog stanja u drugo stvarajući neki simbol (na primer, reč na engleskom jeziku). Jedno od stanja naprave je početno, neko drugo stanje je završno. Pretpostavimo da naprava kreće iz početnog, prolazi kroz niz međustanja (stvarajući reč pri svakom prelasku) i završava se u završnom stanju. Niz ovako nastalih reči možemo zvati »rečenicom«. Svaka naprava ovakve vrste definiše neki jezik, odnosno skup na ovaj

¹ Samir K. Gosh, *Man, Language and Society*, Mouton, The Hague, 1972, str. 254.

² Maurice Cornforth, *Marxism and the Linguistic Philosophy*, London, 1967.

³ O lingvisti i marksizmu u nas najviše piše i bavi se Dubravko Škiljan u knjizi *Dinamika jezičkih struktura*, Biblioteka, Zagreb, 1976, i u novoj knjizi *Govor i realnost jezika*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1978.

⁴ K. Marx, F. Engels, *Rani radovi*, »Naprijed«, Zagreb, 1966, str. 375—376.

⁵ *Ibidem*, str. 376.

⁶ *Ibidem*, str. 370, 371.

⁷ Lav Vigotski, *Mišljenje i govor*, »Nolit«, Beograd, 1977.

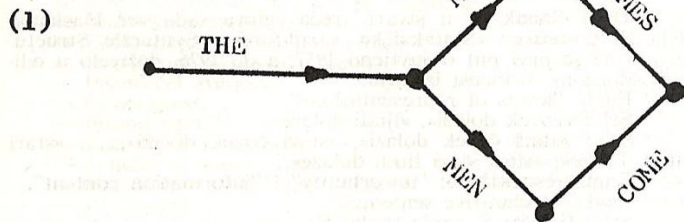
⁸ Naročito u njegovim ranijim radovima kao što su: Jean Piaget, *Le langage et la pensée chez l'enfant*, Neuchâtel-Paris, Delachaux & Niestlé, 1924; *La représentation du monde chez l'enfant*, Paris, F. Alcan, 1926. U nas je prevedena knjiga *Psihologija inteligencije*, »Nolit«, Beograd, 1968.

⁹ O stavovima Vigotskog vidi knjigu: Ivan D. Ivić, *Covek kao animal symbolicum*, »Nolit«, Beograd, 1978.

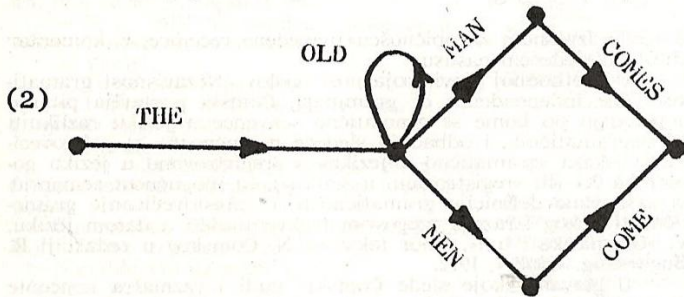
¹⁰ A. R. Luria, *Cognitive Development, its Cultural and Social Foundations*, Harvard University Press, Cambridge, 1976, pr. Martin Loper-Morilla & Lynn Solotaroff.

¹¹ Prevladava mišljenje da V.N. Vološinov nije napisao svoja djela već da se radi o knjizi Mihajla Bahtina s kojim je surađivao. Pošto nema čvrstih dokaza da je to tačno, mi ćemo navoditi Vološinova kao autora, pošto je pod tim imenom knjiga i prevedena na engleski. V.N. Vološinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, New York, London, 1973, pr. L. Matejka & I.R. Titunik. Kraću diskusiju o autoru ovog dijela vidi: Augusto Ponzio, *Jezična proizvodnja i društvena ideologija*, »Školska knjiga«, Zagreb, 1978, naročito str. 23. Vidi moj prikaz o Vološinovu, *Teka 11*, zima 1975, str. 840—843. Također moj članak i prevod: V.N. Vološinov, Marksizam i filozofija jezika, *Dometi* 4, god. 10, 1977, str. 47—49.

način nastalih rečenica. Jezik koji možemo dobiti pomoću ovakve naprave zovemo jezik konačnih stanja, a samu napravu zovemo gramatika konačnih stanja. Gramatika konačnih stanja se grafički može predstaviti u obliku »dijagrama stanja«. Na primer, gramatika koja generiše samo dve rečenice: »the man comes« i »the man come« ima ovakav dijagram stanja:



Dodajući joj petlje, ovu gramatiku možemo proširiti tako da bude sposobna za generisanje beskonačnog broja rečenica. Tako bi konačna gramatika podskupa rečenica engleskog jezika, koji čine gore navedene rečenice, zajedno sa: »the old man come«, »the old man comes«,..., »the old men come«, »the old men comes«,..., grafički izgleda ovako:



Za dati dijagram stanja rečenicu generišemo sledeći odgovarajuće linije, od početnog stanja na levoj, do završnog stanja na desnoj strani, uvek u smeru naznačenom strelicama. Iz neke tačke na dijagramu možemo krenuti duž ma koje linije koja iz nje vodi, bez obzira da li smo, u generisanju iste rečenice, taj put već prešli. Svaki čvor dijagrama odgovara jednom stanju naše naprave. Možemo dozvoliti više načina za prelazak iz jednog stanja u drugo, kao i proizvoljan broj petlji proizvoljne dužine. Naprave koje generišu rečenice na ovakav način u matematici su poznate kao »Markovski procesi konačnih stanja«. Da upotrebimo ovaj elementarni komunikacioni model za jezik, svakom prelasku iz stanja u stanje dodeljujemo odgovarajuću verovatnoću. Možemo zatim izračunati »neodređenost« vezanu za svako stanje, i definirati »informativni sadržaj« datog jezika kao srazmernu neodređenost, merenu verovatnoćama odgovarajućih stanja. Pošto se bavimo gramatičkom a ne statističkom strukturom jezika, ovako nas uopštenje sada ne zanima.

Ova koncepcija jezika je izvanredno moćna i široka. Ako je prihvatimo, govornika možemo smatrati, u suštini, napravom istog tipa. Stvarajući rečenicu, govornik kreće iz početnog stanja, stvarajući prvu reč rečenice, prelazi u drugo stanje, koje ograničava izbor druge reči, itd. Svako stanje kroz koje prolazi predstavlja gramatička ograničenja koja sužavaju izbor sledeće izgovorene reči u toj tački iskaza.²

U svetlu opštosti ove koncepcije jezika li njene primenljivosti u s lingvističkom povezanim disciplinama, kao što je teorija komunikacija, neophodno je razmotriti posledice njenog usvajanja u sintaksičkoj obradi jezika kao što je engleski, ili u nekom formalizovanom matematičkom sistemu. Svaki pokušaj izgradnje gramatike konačnih stanja za engleski jezik, već na samom početku zapada u ozbiljne teškoće, u šta se čitalac sam može uveriti. Međutim, nije potrebno da to pokažemo na nekom primeru, zbog sledećeg, mnogo opštijeg zapažanja:

(3) Engleski nije jezik konačnih stanja

Drugim rečima, nemoguće je, a ne samo teško, konstruisati napravu koju smo opisali (dijagrami kao (1) i (2) i koja će generisati sve gramatične rečenice engleskog jezika, i samo njih. Da demonstriramo važenje stava (3) neophodno je da preciznije definišemo sintaksičke osobine engleskog. U nastavku ćemo opisati neke sintaksičke osobine engleskog koje ukazuju na to da se svaki razumno širok skup rečenica (3) može smatrati teoremom za engleski jezik.

Drugim rečima, u svetlu pitanja koje smo postavili u drugom paragrafu ovog članka, stav (3) ukazuje na nemogućnost direktnog predstavljanja morfološke strukture rečenica preko naprave čiji je model dijagram stanja, i neprihvatljivost koncepcije jezika kao markovskog procesa u gramatičkim istraživanjima.

3.2 Neki jezik (je definisan azbukom (tj. konačnim skupom simbola od kojih su sačinjene rečenice) i skupom svojih gramatičnih rečenica. Pre nego što pređemo na direktno ispitivanje engleskog, razmotrimo nekoliko jezika čije azbuke sadrže isključivo slova: a, b; a čije rečenice definisane u tačkama (4i-iii):

- (4) (i) ab, aabb, aaabbb, ..., dakle, sve rečenice koje čini n slova a za kojima sledi m slova b, i samo ove rečenice.
 (ii) aa, bb, abba, baab, aaaa, bbbb, aabbaa, bbaabb, abbbba, ..., dakle, sve rečenice koje sadrže niska X za kojom sledi njena »slika u ogledalu« (tj. X u suprotnom smeru), i samo ove rečenice.
 (iii) aa, bb, abab, baba, aaaa, bbbb, aabaab, abbabb, ..., dakle, sve rečenice koje čini niska X za kojom sledi identična niska X, a samo ove rečenice.

Možemo lako pokazati da ni jedan od ovih jezika nije jezik konačnih stanja. Na sličan način, jezici tipa (4) čiji a-ovi i b-ovi ne slede direktno jedan za drugim, već su usađeni u druge niske simbola, neće biti jezici konačnih stanja pod nekim vrlo opštim uslovima.³

Ali, jasno je da postoji veliki broj rečenica engleskog jezika koje imaju osnovnu formu kao (4i) i (4ii). Neka su S_1, S_2, S_3 deklarativne rečenice. Tada lako formiramo ovakve rečenice:

- (5) (i) If S_1 , then S_2 .
 (ii) Either S_3 , or S_4 .
 (iii) The man who said that S_5 is arriving today.⁴

U rečenici (5i) »then« možemo zameniti s »or«, u (5ii) »or« ne možemo zameniti sa »then«; u (5iii) »is« ne možemo zameniti s »are«. U svakoj od ovih rečenica postoji zavisnost među rečima razdvojenim zarezom (na primer: »if«-»then«, »either«-»or«, »man«-»is«). Ali između ovakvo zavisnih reči, u svakom od navedenih slučajeva, možemo umetnuti jednu od potvrđnih rečenica S_1, S_2, S_3 , od kojih neke li same mogu biti tipa (5i-iii). Tako, na primer, ako u (5i) za S_1 odaberemo (5ii), a u (5ii) za S_3 odaberemo (5iii) dobijamo rečenicu:

(6) if, either (5iii), or S_4 , then S_2 ,⁵

a S_5 u (5iii) može opet biti jedna od rečenica tipa (5). Sada je jasno da u engleskom jeziku možemo naći rečenice koje imaju oblik $a + S_1 + b$, gde su a i b međusobno zavisni elementi; a rečenicu S_1 možemo izabrati tako da bude oblika $c + S_2 + d$, gde su c i d međusobno zavisni elementi, itd.

Skup ovako konstruisanih rečenica ima istu formu kao rečenice (4ii) (tj. rečenice tipa »slike u ogledalu«), za koje smo utvrdili da ne pripadaju jeziku konačnih stanja. (Navedene rečenice (4) obuhvataju samo neke varijante zavisnosti, mogućnosti ima mnogo više.) Možemo pronaći, dakle, razne vrste modela engleskih rečenica koji nisu modeli konačnih stanja. Ovo što smo naveli samo je grubo naznačen put kojim bi išao rigorozan dokaz stava (3), pod pretpostavkom da rečenice tipa (5) i (6) pripadaju, a rečenice u kojima nailazimo na »poremećenu« zavisnost reči (npr. »either S_1 , then S_2 «, itd.) ne pripadaju engleskom jeziku. Primetimo da će mnoge od rečenica o kojima je reč, (6) na primer, biti pomalo nepomislne (ovu neobičnost možemo umanjiti ako u (6), na primer, »if« zamenimo s »whenever«, ili »on the assumption that«, ili »if it is the case that«, itd.). Ma koliko neobične, ove rečenice su gramatične i nastale primenom zakonitosti koje su dovoljno elementarne da ih sadrži svaka gramatika engleskog jezika. Lako ih možemo razumeti i odrediti uslove pod kojima bi bile tačne. Teško je, dakle, naći razlog da ih odstranimo iz skupa gramatičnih engleskih rečenica. Oдавde izgleda sasvim jasno da teorija lingvističkih struktura bazirana isključivo na modelu markovskog procesa ili nekom sličnom modelu, ne može da pruži uvid u sposobnost onih koji vladaju engleskim jezikom, da sastave i razumeju nove iskaze i odbace neke druge iskaze kao nešto što ne pripada jezičkom telu.

3.3 Možemo svojevremeno postaviti zahtev da postupci kojima smo formirali rečenice ne mogu biti ponovljeni više od n puta, gde je n unapred zadat broj. Ovo bi, naravno, engleski učinilo jezikom konačnih stanja; dužinu rečenica bismo mogli ograničiti na najviše milion reči. Od ovakvih ograničenja, međutim, nemamo nikakve koristi. Stvar je u tome što postoje procesi formiranja rečenica s kojima gramatike konačnih stanja u principu ne mogu da se nose. Ako ponavljamo pomenutih procesa nema konačnu granicu, možemo pokazati faktičku neprimenljivost diskutovanog modela. Ako ograničimo ove procese, gramatika konačnih stanja bi se mogla uzeti u obzir, pošto bi se u tom slučaju mogao sačiniti spisak svih rečenica jezika, a ovakav spisak je, u stvari, trivijalna gramatika konačnih stanja. Ali, ovakva gramatika je suviše kompleksna da bi nam bila od koristi. Uopšte uzevši, pretpostavka o beskonačnom broju rečenica neograničene dužine služi uprošćavanju opisa jezika. Ako gramatika nema povratnih veza (petlji, kao u primeru (2)), ona je tako kompleksna da gubi svaku vrednost. Ako pak ima povratnih veza, u stanju je da generiše beskonačno mnogo rečenica.

Ukratko, prilaz analizi gramatičnosti koji podrazumeva korišćenje markovskih procesa konačnih stanja, odnosno generisanje rečenica sleva nadesno, vodi u čorsokak isto (tako sigurno kao i postavke odbačene u prethodnoj glavi).⁶ Ako gramatika ovakvog tipa generiše sve engleske rečenice, generisaće i mnogo ne-rečenica. Ako generiše samo engleske rečenice, sigurno je da će biti beskonačno mnogo istinitih i neistinitih rečenica, razumnih pitanja itd., koje jednostavno neće moći da generiše.

Upravo odbačena koncepcija gramatike je u izvesnom smislu minimalna lingvistička teorija koja zaslužuje ozbiljnu pažnju. Gramatika konačnih stanja (je najjednostavniji model gramatike koja, s konačnim brojem elemenata, može da generiše beskonačno mnogo rečenica. Videli smo da ovakva, ograničena lingvistička teorija, ne odgovara nekim bitnim zahtevima; stoga

smo primorani da tragamo za nekom moćnijom vrstom gramatike i nekim »apstraktnijim« oblikom lingvističke teorije. Pojam »lingvistički nivo predstavljanja«, uveden na početku ove glave, mora se preinačiti i razraditi. Bar jedan lingvistički nivo ne može imati ovako jednostavnu strukturu. To znači da na nekom nivou rečenice neće biti predstavljene jednostavno, kao konačan niz nekih elemenata, generisanih sleva nadesno uz pomoć neke proste naprave. Na sličan način moramo napustiti nadu da ćemo naći konačan skup nivoa, poređanih odozgo naniže, konstruisanih tako da sve iskaze generišemo postavljanjem dozvoljenih nivoa elemenata najvišeg nivoa, izražavajući sadržaj svakog najvišeg nivoa preko elemenata drugog nivoa, itd., postavljajući konačno fonemski sadržaj elemenata na nivou koji se nalazi odmah iznad najnižeg.¹ Na samom početku ove glave predložili smo da nivou budu ovako postavljeni radi jednostavnosti opisa skupa gramatičkih nivoa fonema.

Ako jezik možemo da opišemo na elementaran način, sleva nadesno, koristeći samo jedan nivo (tj. ako se radi o jeziku konačnih stanja), ovakav opis zaista može biti pojednostavljen postavljanjem viših nivoa; ali za generisanje jezika koji nisu jezici oknačnih stanja, engleskog, na primer, neophodan je opširniji koncept »lingvističkog nivoa« i iz osnove drugačije metode.¹

Preveo Boriko Jovanović

PRIMEDBE AUTORA

¹ C. E. Shannon & W. Weaver, *The mathematical theory of communication*, (Urbana, 1949), pp. 15f.

² U svojoj biti, ovo je model jezika koji Hockett razvija u *A manual of phonology* (Baltimore, 1955), 02.

³ Videti moj rad "Three models for the description of language", I.R.E. *Transactions on Information Theory*, vol. IT-2, Proceedings of the symposium on information theory, Sept., 1956, za postavku ovakvih uslova i dokaz stava (3). Obratite pažnju na činjenicu da skup dobro definisanih formula ima kog formalnog logičkog ili matematičkog sistema ne može da bude jezik konačnih stanja, zbog zagrada koje su uvek u parovima, ili drugih ekvivalentnih ograničenja.

⁴ Treća mogućnost je da zadržimo pojam lingvističkog nivoa kao jednostavnog linearnog metoda predstavljanja, ali da generišemo bar jedan takav nivo sleva nadesno pomoću naprave većih mogućnosti od markovskih procesa konačnih stanja. Pojam lingvističkog nivoa baziranog na generisanju sleva nadesno vezan je za mnoge teškoće zbog kompleksnosti opisa i zbog nedostatka opisne moći (v. glavu 8), tako da izgleda besmisleno

zadržati dalje ovaj pristup. Gramatike koje kasnije razmatramo, a koje ne generišu rečenice sleva nadesno, odgovaraju procesima koji nisu tako elementarni kao što su markovski. Ali one su možda i manje moćne od tipa gramatika neophodnih za generisanje engleskih rečenica »slevo nadesno«. V. moj rad "Three models for the description of language", u vezi s daljnjom diskusijom.

PRIMEDBE PREVODIOCA

* Ovaj članak je, u stvari, treća glava sada već klasičnog dela N. Čomskog: »Sintaksičke strukture« (Syntactic Structures), koje je prvi put objavljeno 1957, a do 1976. doživelo u ediciji »Mouton« dvanaest izdanja.

^a Engl.: "levels of representations".

^b Srh.: »čovjek dolazi«, »ljudi dolaze«.

^c Srh.: »stari čovek dolazi«, »stari čovek dolazi«, ..., »stari ljudi dolaze«, »stari stari ljudi dolaze«.

^d Engl., respektivno: "uncertainty" i "information content".

^e Engl.: "declarative sentences".

^f Srh.: (i) Ako S₁, onda (tada) S₂.

(ii) Ili S₁, ili S₂.

(iii) Čovek koji je rekao da S₁, stiže (treba da doputuje) danas.

^g Srh.: ako, ili (šiii), ili S₁, onda (tada) S₂. Koristeći simbole (matematičke) logike, istu rečenicu možemo zapisati ovako:

(šiii) V S₁ ⇒ S₂

U vezi s izvesnom »neobičnošću« navedene rečenice, v. komentar autora u sledećem pasusu.

^h U prethodnoj glavi, koja nosi naslov »Nezavisnost gramatike« (The independence of grammar), Čomski postavlja pitanje o principu po kome se gramatične sekvence u jeziku razlikuju od negramatičnih, i odbacuju sledeće mogućnosti: a) poistovećivanje iskaza »gramatično u jeziku« s »registrovano u jeziku govornika X« (ili »registrovano u jeziku«), b) mogućnost semantički zasnovane definicije gramatičnosti, c) poistovećivanje gramatičnosti nekog izraza s njegovom irelevantnošću u datom jeziku. V. »Gramatika i um«, izbor tekstova N. Čomskog u redakciji R. Bugarskog, »Nolit«, 1972.

ⁱ U glavama koje slede Čomski nudi i razmatra koncepte »gramatike fraznljih struktura« i »transformacione gramatike«, kao modele koji su moćniji od modela »gramatike konačnih stanja«. V. Džon Lajons, »Lingvistička revolucija Noama Čomskog«, »Duga«, 1974.

proza polja

smiješna slika

(i prilika)

anđelko vuletić

O jednoj krivoj i čvornovatoj grani njihao se stari Kulin. Ne, nije više zabuna kao prije, u onom šumarku, kad su ga oplakali i pokopali, a on, kasnije, banuo među ljude, u svoju porodicu.

I Rusmila je, zajedno s djecom, prisustvovala tom posljednjem obredu, mada nije morala, ali je, valjda, htjela da se uvjeri svojim očima, da ne živi u zabludi, da zna na čemu ostaje.

Ali, Rusmila nije zaplakala. Držala je u naručju malu Radovilu i nešto joj nježno pjevušila, kao da se Kulin penje na merdevine da dohvati kolač. Ni ostala djeca nisu žalila oca — sve im je to sličilo na dosadnu, nezanimljivu igru. A za njih, one su, igre, među starijima uvijek i bile dosadne i nezanimljive. Pogotovu što na hrastu nije bilo nikakvog zanimljivog ploda koji bi vrijetilo krasiti, pa je meko djete u jednom momentu zavikalo: stari, jesi li lud, šta ćeš gore, slomit ćeš se, nije to kruška!

Pa, ipak — i kad se sve uzme u obzir, sve to što se dešavalo, i kako se dešavalo, koja više nije bila sposobna da upravlja svojim postupcima — ne bi se moglo reći da nije postojao bar jedan razlog da se Rusmila ne rasplače. Ne zato što gubi muža, oslonac kuće, glavu porodice, hranitelja, što gubi, konačno, čovjeka, ne čak ni kao supruga, nego obično ljudsko biće koje nestaje

je pred njenim očima, tu, pod hrastom — gotovo da se kaže: nigdje — ni pticama ni ljudima. Ne, nikako iz tih razloga. Nego iz ovog, jednog jedinog: kako se to obavlja, i ko to obavlja. Zene!

Kulina su vješale žene.

Njega su u smrt ispratile babe.

A mogli su puščani kršumi.

Ne, nisu mogli, to bi onda bila pjesma, to bi mu bila velika počast, otišao bi kao muškarčina, kao ljudina.

Eto, ni takav ispraćaj — ikako se obično kaže: posljednjih ostataka — nije Rusmili natjerao suze u oči. Čak, onaj ko je cijeli taj ritual posmatrao sa strane, mogao bi zaključiti da je i ona — koliko god to pokušavala prikriti — suosjećala više s babama koje vješaju čovjeka, nego s čovjekom i to: svojim, rođenim čovjekom suprugom.

Doduše, ona je na suđenju govorila sve suprotno od onog što je Kulin izjavljivao ili želio da bude izjavljeno, ali to je radila na isti način kao i kad se pohotljivo — suprotno svim očekivanjima — podavala vojškama i probisvijetima koji su srljali preko sarajevske visoravni.

Da li ju je povukla stihija kad je vidjela da Kulina na gubilište odvođe sve same ženske ruke? Je li u tome vidjela čin svog iskupljenja za sva ona pustošna orgijanja?

Uostalom, s Rusmilom ili bez nje, zašto su to, to pogubljenje, prepustili sukunjama? Jeste, iz rata je izišlo malo muških glava, malo ih je bilo i na suđenju pod hrastom, ali i da ih je ostalo jedva i onoliko koliko se na prste može izbrojati, opet bi ih se našlo tri-četiri za taj posao na stratištu.

Uzrok je, međutim, na drugoj strani.

Kad je konjanik svečano, gromoglasno, kao da iz njega progovara glas sudbine, obznanio kaznu, i kad je strogo izgovorio:

— Smrt, vješanjem!

i ono što je bilo muških glava, pogledale su preda se, niče, u zemlju.

Misleći da je to samo trenutak klonuća, konjanik je, nagoneći konja u propanj, opet, svečano izgovorio:

— Smrt, vješanjem!

Glave, muške, što su bile klonule, nisu iz tog klonuća ustajale, već su padale još dublje, padale su niče, kao da se survavaju u ponor.

Ako je, tog časa, i postojalo muško stvorenje koje je, nakon presude, ostalo uzgor, ponosno i mirko, onda je to bio samo Kulin Butmir.

Da li je tim izazvao gnjev žena, majki, sestara, supruga i kćeri? Ili se tad bjelodano potvrđivala od davnina znana priča o nadmoći ženskog soja nad muškim? Ili su se, kažnjavajući Kulina, osvećivale Rusmili?

Bilo kako bilo, tek kad je kucnuo čas sudbine nad suprugom ratne kurve, žene su bile te koje su se prve, i jedine, odazvale pozivu, i pohrile na gubilište kao na svadbu, kao na seosko slavlje.

Nakon trećeg oglašenja sudbenog stola na hambaru pod visokim hrastom, i nakon trećeg — uzaludnog! — izazova muške odvažnosti, žene su zagrajale odobravanjem.

Hlor žena je zavikao, a moglo bi se reći — zapjevao:

— Na vješala!

— Dajte ga mama u ruke!

— Mi ćemo mu odrijeti kožu.

— Gomiliu kamenja na njega.

— Nek visi, glavom prema zemlji.

— Sva sramota s njim nek oteče!

— Skinuti, pa gola o hrastovo granje!

— Za muda, pa oderati kod jarca.

Od svih ovih prijetnji i izljeva bijesa i ogorčenja, jedna je (prijetnja) bila nepotrebnost, ona: Dajte ga mama u ruke!

Potpuno nepotrebnost, jer je Kulin sam pošao na svoj posljednji hod, mirno, bez